

4813 *The Tuzuk-i-Jahangiri or Memoirs of Jahangir (Mughal India)*. New Delhi, India: Low Price Publications, 1989, 315pp.

Tuzuk-i-Cihangiri

320. JAHANGİR-E GURAKANI, N. Md. *Jahangir-nâme. Tuzok-e Jahangiri*, éd., introd. et notes de Moḥammad Hâsem. Téhéran, 1359/1980, LXIV-591 p. Entesârât-e Bonyâd-e Farhang-e Irân, 307.

Plusieurs empereurs et princes moghols ont rédigé leurs mémoires; on connaît le cas célèbre du Livre de Bâbour. Jahângir (977/1569-1037/1627) fut le premier à abandonner le turc pour le persan, qu'il maîtrisait fort bien. Le *Jahângir-nâme* a été résumé et complété (*Eqbâl-nâme-ye Jahângir*), imité, traduit en ourdou et en anglais; il a été édité une fois en Inde en 1864. Ces Mémoires de l'empereur sont sans doute une chronique détaillée de son règne, mais aussi une histoire de ses pères, un récit de ses intéressants voyages et de ses observations, dont on a souvent vanté les qualités. Il a rédigé ses notes année par année durant les dix-sept premiers ans de son règne et a demandé à Mo'tamad Xân de le continuer, ce que celui-ci fit durant deux ans (pp. 402 à 438) et compléta ensuite dans l'*Eqbâl-nâme*; Moḥammad Hâdi a résumé ce dernier, pour compléter le *Jahângir-nâme* jusqu'à la mort de l'empereur (pp. 439 à 515). M. Hâsem fournit la première édition «critique» du livre en se fondant sur quatre mss. de valeur. Toute l'Inde durant vingt-deux ans vue par les yeux d'un empereur lettré surgit de la multitude des paragraphes de cette chronique très vivante. Il n'y a pas d'apparat critique et les notes explicatives sont fort courtes. *Indices* des mots sanskrits et hindi, des noms de personnes et de lieux. C. F.

Abst Ir. Supp. 5, 1982 Lenden 5, 85

06 OCAK 1994

19124 TUZUK-I CIHANGIRI An Ü. Doç. Dil-Ed 1989
Halıcı, Gülseren.: "Tuzuk-e Cihangiri'deki Bellibaşlı Konular", Yüksek lisans tezi (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Şevket BULU), 128 s.

Bu çalışma "Tuzuk-e Cihangiri"nin İcaz-ul-Hak Kuddusi tarafından yapılmış, 1. cildi 1968'de Lahor'da, 2. cildi 1970'de yine Lahor'da yayınlanmış olan ikinci Urduca tercümesiyle sınırlı kalarak "Tuzuk-e Cihangiri'deki belli başlı konular"ı içermektedir.

Cihangir'in Farsça olarak kaleme almış olduğu "Tuzuk" tahta çıkıştan itibaren (1605) Nevruz törenleri esas alınmak suretiyle yazılmaya başlanmıştır. Bu hatırat saltanatının 17. yılının ortalarına kadar Cihangir tarafından, 19. yılına kadar kendi denetimi altında Butamad Han tarafından yazılmış, ondan ötesi yani Cihangir'in ölümü ve müteakip olaylar ise Mirza Muhammed Hadi Han tarafından tamamlanmıştır. Özellikle Cihangir döneminin en güvenilir kaynaklarından biri olan bu hatırat Hint-Türk İmparatorluğu ve daha önceki Delhi Sultanlığı ve Gazneliler hakkında da değerli bilgileri içermektedir.

Çalışmamızda "Tuzuk" te sık sık geçen siyasi, sosyal, kültürel, imar, avcılık ve Cihangir'in araştırma tutkusuna yönelik konulara örnek olarak seçilmiş olan orijinal metinler, çevirileriyle birlikte verilmiştir. 6 bölümden oluşan bu çalışma ana hatlarıyla aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

1. bölüm: Cihangir'in kısa bir biyografisi, sanata olan ilgisi ve döneminde mükemmel ürünler vermiş olan resamlara ilişkin kısa bilgiler.

2. bölüm: "Tuzuk"ün ana hatlarıyla konularının özetlenmesi ve eserde sık sık geçen siyasi konulara örnek olarak seçilmiş metinler ve çevirileri.

3. bölüm: "Tuzuk"te sıkça geçen sosyal konulara örnek olarak seçilmiş metinler ve çevirileri.

4. bölüm: Eserdeki kültür ve imar ile ilgili konu örneklerinden oluşan metinler ve çevirileri.

Cihangir'in av tutkusu ve araştırmacı yönüyle ilgili örnek metinler ve çevirileri 5. bölümde yer almaktadır.

6. bölümde ise, çalışmamızın kısa bir özet ve değerlendirmesini kapsayan sonuç verilmiştir.

گورکانی هند. توزوک از «توز» ترکی به معنای آراستن و منظم کردن است. این واژه به صورتهای تَزُک، تَزُوک و تَوَزُک نیز ضبط شده است (استرآبادی، ص ۱۱۶؛ دهلوی؛ قدری؛ غیاث‌الدین رامپوری، ذیل «توزک»؛ فیروزالدین، ذیل «تَزُک»). در برخی از لغتنامه‌ها و متون تاریخی ترکی، توزوک یا توره به معنای نظم و قانون به کار رفته است (تیمورگورکان، ص ۱۷۶، ۱۹۸، ۲۰۲؛ قدری، ذیل «تورا»). در اردو همراه احتشام به معنای شأن و شوکت می‌آید (دهلوی؛ فیروزالدین، همانجاها). توزوک در بایرنامه همراه قاعده، ضبط و ربط، مضبوط و نظایر آن آمده است (بایر، ج ۱، ص ۱۹-۲۰، ۳۴، ۳۸، ۳۲۷). در این اثر (ج ۱، ص ۱۴۹) همچنین به توزوک چنگیزخان (متوفی ۶۲۴) اشاره شده که تا زمان بایر (متوفی ۹۳۷) ادامه داشته است.

از دوره تیموری به بعد کتابهایی با عنوان توزوک یا توزوکات ویژه برخی از سلاطین گورکانی هند نوشته شد. می‌توان احتمال داد اطلاق نام توزوکات بر این کتابها از آنرو بوده است که این آثار علاوه بر شرح حال هر پادشاه و فرمانروا، مشتمل بر قواعد و قوانینی (توزوکاتی) است که او وضع کرده بوده است. از جمله توزوکات اینهاست:

۱) توزوکات یا واقعات یا ملفوظات تیموری، منسوب به تیمور گورکانی که نسخه فارسی آن در قرن دوازدهم در زمان سلطنت شاه‌جهان در هند به دست آمده و شخصی به نام ابوطالب حسینی ترتیبی مدعی بوده که آن را از ترکی چغتایی ترجمه کرده، ولی اصل ترکی آن به دست نیامده است (تیمورگورکان، مقدمه مینوی، ص ۳؛ براون، ج ۳، ص ۲۴۳-۲۴۵؛ نیز ← توزوکات تیموری^۱).

۲) توزوک بایری یا واقعات بایری یا بایرنامه^۲.

۳) توزوک جهانگیری (جهانگیرنامه)، خاطرات و شرح وقایع دوره سلطنت جهانگیر (متوفی ۱۰۲۷) به فارسی است. ظاهراً وی خاطرات هفده سال پادشاهی خود را شخصاً نگاشته و سپس به دستور وی معتمدخان بقیه آن را نوشته و پس از او میرزا محمدآبادی آن را تکمیل کرده است (جهانگیر، مقدمه بوریج^۳، ص پنجاه و پنج).

۴) توزوک والاحامی، از برهان‌بن حسن بیجاپوری، مأمور امیر هند، درباره تاریخ کرناٹک^۴ هند، بویژه روزگار انورالدین خان و پسرش محمدعلی خان والاحامی. این کتاب در ۱۱۷۳ نوشته شده است.

۵) توزوک آصفی، که آن را تاریخ آصفشاهیان، توزوک آصفی، آصف‌نامه و تذکره آصفیه نیز می‌گویند. این کتاب اثر تجلی‌علی‌شاه موزون، صوفی چشتی، است و در ۱۲۰۷ درباره تاریخ دکن نوشته شده است.

(نلسون^۱، ص ۱۵۰) و شهر یا داشتن فرودگاه بین‌المللی و جمعیت حدود ۳۳'۱۰۰ تن (طبق آمار ۱۳۸۱ ش/ ۲۰۰۲)، مرکز واحه‌های جنوب و ولایت توزر شمرده می‌شود (احمدین عامر، ص ۴۶۴؛ نامر، ص ۳۲؛ «فرهنگ جغرافیائی جهان»^۲، ذیل "Tawzar").

منابع: لابن‌کردبوس، تاریخ الأندلس لابن‌الکردبوس و وصفه لابن‌الشیاط، چاپ احمد مختار عیادی، مادرید ۱۹۷۱؛ احمدین عامر، تونس عبرالتاریخ: منذاقدم العصور الی اعلان الجمهوریة، تونس ۱۳۷۹/۱۹۶۹؛ محمدین محمد ادیسی، کتاب نزهةالمشائق فی اختراق الآفاق، قاهره: مکتبة الثقافة الدینیة، بی‌نا؛ عبداللہ عبدالعزیز بکری، کتاب المسالک و الممالک، چاپ ادیان فان لیوفن و اندری فری، تونس ۱۹۹۲؛ عبداللہ محمد تجانی، رحلةالتجانی، چاپ حسن حسنی عبدالوهاب، تونس ۱۳۷۷/۱۹۵۸؛ حبیب نامر، هذه تونس، چاپ خمادی ساحلی، یرزت ۱۴۰۸/۱۹۸۸؛ ژ. دپوا، تونس، تعریب الصادق مازیع، تونس ۱۹۶۰؛ کتاب الاستیصار فی عجائب الامصار، چاپ سعد زغلول عبدالحمید، دارالانشاء: دارالنشر المغربیة، ۱۹۸۵؛ لثوی آفریقایی، وصف افریقیا، ترجمة عن القرنیة محمد حنجی و محمد اخضر، یرزت ۱۹۸۳؛ محمود مقدیش، نزهةالأنظار فی عجائب التواریخ و الاخبار، چاپ علی زواری و محمد محفوظ، یرزت ۱۹۸۸؛ یاقوت حموی؛ یعقوبی، البلدان؛

S. Béja, *Les Ibadhites au Djérid au Moyen-âge, étude historique et doctrinale*, Tunis 1976; M. Ben-Alleg, "Réflexions d'un Saharien sur les anciens habitants de Tozeur", *Rev. Tunisienne*, CXLIII (1921); A. Borg, "L'habitat à Tozeur", in *Cahiers des arts et techniques de l'Afrique du Nord*, 1959; Robert Brunschwig, *Hafsidés*, Paris 1940; H. R. Idris, *Zirides*, Paris 1962; F. Masselot, "Les dattiers des Oasis du Djérid", *Bull. de la Direction d'agriculture et du commerce de la Régence de Tunis*, CXIX (Apr. 1901); [Nina Nelson, *Tunisia*, London 1974; *The Times atlas of the world*, London: Times Books, 1985; *The world gazetteer: current population figures for cities, towns and places* 4 Oct. 2002. [Online]. Available: <http://www.world-gazetteer.com/fr/fr-tn.htm>].

نیز ←

EP, s.v. "Dj arīd" (by J. Despois), bibl.

/ ت. پشروش^۳ (د. اسلام) /

توزوک، واژه‌ای ترکی به معنای نظم و ترتیب و سلسله مراتبی که فرمانروا یا فرمانده نظامی برای لشکریان و سازمانهای وابسته اعمال می‌کرد و نیز سرعنوان کتابهایی از دوره سلاطین

1. Nelson

2. World gazetteer

3. T. Bachrouch

4. Beveridge

5. Carnatic

A.Ü. Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi

Dergisi, c. XXXIV / sayı 1-2,

s. 117 - 129, 1990 - Ankara

03 KASIM 1992

Dergi / Klip
Kütüphanede Mevcuttur

226

Zamanı

ANA HATLARIYLA TÜZUK-Ë CİHÂNGİRİ*

Araş. Gör. Gülseren HALICI

Hint-Türk İmparatorları Hindistan'da hakimiyetleri süresince (1526-1858) pek çok kalıcı izler bırakmışlardır. Babur'un "Bâburnâmâh (Zahir-ud-Din Muḥammad Babur, çev: Reşit Rahmeti Arat, 2 cilt, 2. baskı, Ankara 1987)" ve Gulbadan Begam'ın "Humâyünnâmâh (Gulbadan Begam, çev: Abdurrah Yelgar, 2. baskı, Ankara 1987)" sinden sonra Cihangir tarafından Farsça olarak kaleme alınmış olan Tüzuk-ë Cihângîrî Delhi Sultanlığı, Gazneliler ve özellikle de Hint-Türk İmparatorluğu hakkında bilgiler içermektedir.

Türkçe, Farsça ve Arapça'ya çok iyi bilen Cihangir'e Türkçe bilgisi Vakıat-e Baburi'nin orijinalini okumasını sağlamıştı¹. O da ataları gibi ardında anılarını bırakmak istemiş ve Tüzuk-ë Cihângîrî adını verdiği otobiyografiyi yazmıştır.

Tüzuk-ë Cihângîrî saltanatının 17. yılının ortalarına kadar (1622-23) Cihangir tarafından, 19. yılına kadar kendi denetimi altında Mutamad Han tarafından yazılmış², Cihangir'in ölümü ve müteakip kısımları ise Mirza Muḥammad Hadi Han tarafından kaleme alınmıştır. Bu son kısma Tetimme-i Vakıat-e Cihangiri de denir. Dibaçe de Mirza Muḥammad Hadi Han'a aittir³.

Cihangir eseri için Tüzuk-ë Cihângîrî ya da Cihângîrnâmâh isimlerini kullanmıştır. Tüzuk'ün bir başka adı da Vakıat-e Cihangiri'dir.

Tüzuk'ün pek çok yazma nüshaları bulunmaktadır. En önemlilerinden birisi Multanlı Sayyid Rıḥman Ali Şah Gardîzi'nin elinde bu-

* Bu makale, 1989 yılında hazırladığımız Yüksek Lisans Tezinin bir bölümünü içermektedir. Bkz. HALICI, Gülseren., *Tüzuk-ë Cihângîrî'deki Belli Başlı Konular*, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatları, Urdu Dili ve Pakistan Araştırmaları Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çalışmamız, Tüzuk-ë Cihângîrî'nin I'caz-ul-Ḥaḳ Ḳuddüsî tarafından yapılmış olan ikinci Urduca tercümesi ile sınırlıdır.

1 S.M. Jaffar., *The Mughal Empire*. s. 214. Delhi. 1952.

2 Cahângîr., *Tüzuk-ë Cahângîrî*, çev: I'caz-ul-Ḥaḳ Ḳuddüsî, c.2, s. 336.

3 Cahângîr., a.g.e., c. 2, s. 417.

توزک جہانگیری نسخہ خطی کتابخانہ آستان قدس ضوی

و شرحی پیرامون بازیگران بنگالی و حوض حکیم علی گیلانی

احمد گلچین معانی

نورالدین محمد جهانگیر پادشاہ (۱۰۱۴ - ۱۰۳۷ هـ. ق) از سلاطین نامدار و کامکار سلسلہ تیموری ہند فرزند جلال الدین محمد اکبر پادشاہ (۹۶۳ - ۱۰۱۴ هـ) احوال دوران فرمانروایی خویش را تا اواسط سال ہفدہم (۱۰۳۱) شخصاً بہ قلم آورده و درین کار بہ نیای خود ظہیر الدین محمد بابر پادشاہ (۹۳۲ - ۹۳۷ هـ) سرسلسلہ تیموریان ہند تاسی کردہ است . بعد از آن معتمدخان را کہ از امرای معتمد او بود مأمور کردہ تا وقایع آیندہ را مرتباً بنویسد و پس از اصلاح جهانگیر داخل کتاب نماید ، و او تا اوایل سال نوزدہم را نوشتہ بہ اصلاح در آورده ، سپس میرزا محمدہادی معتمدالخدمت تا شرح وقایع آخر حیات جهانگیر را تکمیل کرد و دیباچہ بر آن نوشت .

این کتاب موسومست بہ **توزک جهانگیری** کہ یکبار در لکھنو بہ چاپ سنگی مفلوط وبدون تاریخ نشر یافته ومندرجات آن در تواریخ ہند از قبیل : « اقبالنامہ جهانگیری » و « سیر المتأخرین » و « اویماق مغل » و تواریخ دیگر نقش شده است . نسخہای خوشخط از **توزک جهانگیری** - تا آنجا کہ خود جهانگیر نوشتہ است - در آستان قدس موجود است کہ با چاپ ، لکھنو اختلاف بسیار دارد ، ومطالبی درین نسخہ هست کہ در چاپ مزبور نیست . وشاید نسخہای کہ در چاپ لکھنو مورد استفادہ واقع شدہ ، تلخیص و تہذیب **توزک جهانگیری** بودہ است .

در نوشتہ زیر پارہای از شگفتیہای بازیگران بنگالی را کہ بہ نظر جهانگیر پادشاہ رسیدہ و در **توزک مندرجت** ، عیناً نقل میکنم و در دنبال آن داستان حوضی عجیب را می آورم :

بازیگران بنگالی

در بنگالہ بازی گران سرآمد بسیار میباشند چنانکہ یک وقت ہفت نفر آمدہ بودند و چیزی می گفتند کہ ما خواہیم کرد کہ قتل باور نمی کرد ، چون شروع در بازی کردند ، بی آنکہ در آن ساختگی باشد از ایشان ظاہر شد ، و این از عجایب روزگار است . اولاً می گفتند کہ از ہر درختی کہ او را نام می برید ما تخم آن ہمراہ داریم ، در ساعت چند بہ زمین چند دانہ از آن ریختہ عجایب تماشا کنید ، از جملہ خان جهان فرمودند کہ اگر راست میگویی درخت توت حالا برای ما نمودار کن ، آنها رفتند و دہ جا تخم بہ زمین ریختند و چندبار بردور آن گردیدند و چیزی می خواندند ، بہ یکبار از دہ جا شروع بہ دمیدن

Tamam

the level of the oasis. These springs ooze out of the sands and come together on the fringes of the palm groves before receiving branches which are in turn subdivided into numerous water channels running in the open. There are water clocks filling up 192 times each 24-hour cycle and measuring out the period of irrigation water to each person with such a right in return for a fee. Officials in charge (*amin*, pl. *umana'*) watch over the smooth functioning of the system day and night.

In the first place denoting this hydraulic entity, Tūzar also denotes collectively the group of seven villages (Bayt al-Sharī'a = the *zāwiya* of the Shābbiyya; Blād al-Hadar, built on the site of the Ancient *Tusurus*; Zāwiyat al-Şahrāwī; Djaḥīm; Zāwiyat Sīdī Bū Lifa; and Zāwiyat al-Tawāniza) divided into *shaykhdoms*. The population is a mixture of diverse strains, but must basically be of Arabised Berbers. Some claim to be of Jewish origin (Awlād al-Hādif), others of Yemeni origin (Zebda, Masghūna, etc.) or Ḥidjāzī (Kūṭba, Tebābsa, etc.) or yet again from the Sūf (Hebāila). The myth of these origins bears witness to Berbero-Arabo-Muslim contributions superimposed on an ancient Judaeo-Christian substratum, apparently still present in the 18th century.

As elsewhere, the Tūzar oasis lived above all on the caravan traffic heading for Ifrīqiya, the Aurès, the Sūf, the Mzāb and the Great Eastern Erg, as well as on an intensive agriculture at three levels: market gardening, cultivation of shrubs and palm groves. The first count of this last resource goes back to 1860-4, when 75% of the date palms of the Şaḥṭ region came within the Djarīd (598,000 trees), almost a half of this figure within Tūzar. Private ownership (*milk*) predominated (88%), with only 4% being habous or *wakf* land. The economy was traditionally one of peasant villagers, but there was also an artisanal sector dominated by textile production, notably of blankets and coverings. Society was very clearly divided; out of ca. 7,700 inhabitants in 1885, only 3% were actual landowners, meaning that manual labour was the dominant factor there.

The town itself was ringed by ramparts and had four gates. In mediaeval times it had two *djāmi*'s and a *ḥammām* as well as *sūks* and suburbs. The Banū Yamlūl were the dominating name in the town's history, long controlling, with varying fortunes, the local administration and still influential in the Zīrid period. They submitted to Ḳayrawān or Tunis only under constraint. At other times, control of the town varied between autonomy, dissidence or a negotiated, hence precarious, allegiance. The Ibādī Khāridjites found fertile ground there, but declined after the 6th/12th century. It was 'Uṭmān Dey (in power 1598-1611) who secured Turkish control there after sacking Tūzar in 1608. But the central power in Tunis could never dispense with the support of some strong local authority there if it was to be able to derive any taxation from it.

Tūzar was not spared the general crisis which grip-

ped the whole country after 1840. But the clan of the Awlād al-Hādif, who had taken over control from the Banū Yamlūl in the 16th century, had a strong economic position, acquired through trade, and was accordingly able to impose its supremacy in the council of notables and to function as tax collectors for the Beylik before falling into decline, it seems, in the Reform period of Tunis's history. In mid-20th century Tūzar had 12,000 inhabitants. After 1919 a railway linked it with Sfax. Its economy still remains essentially based on the production of the *deglat al-nūr* date.

Bibliography: F. Masselot, *Les dattiers des oasis du Djérid*, in *Bull. de la Direction d'Agriculture et du Commerce de la Régence de Tunis*, cxix (April 1901); M. Ben-Alleg, *Réflexions d'un Saharien sur les anciens habitants de Tozeur*, in *Rev. Tunisienne*, cxliii (1921); Brunschwig, *Hafsides*, Paris 1940; A. Borg, *L'habitat à Tozeur*, in *Cahiers des Arts et Techniques de l'Afrique du Nord*, 1959; H.R. Idris, *Zīrides*, Paris 1962; S. Béja, *Les Ibadhites au Djérid au Moyen-âge, étude historique et doctrinale*, Tunis 1976. See also the *Bibl.* to DJARĪD.

(T. BACHROUCH)

√ TŪZŪK (ت.), from *tuzūk*, from the verb *tūz-* "to arrange, set in order," borrowed into Persian and naturalized as *tuzuk* and *tūzūk*. The word refers to a ruler's or military commander's "arrangement," or the order in which he keeps his soldiers and establishment. In his memoirs Bābur refers to the *tūzūk* (military order and hierarchy) left by Čingiz Khān as having lasted among the Mughals down to his own time (fol. 100b). *Tūzūk* is often coupled with the words *kā'ida*, *maḍbūṭ*, and *ḍabṭ u rabṭ*, all of which are synonymous in these contexts.

It is clear that from the post-Tīmūrid period on, the word became a generic title for memoirs or biographies of rulers. The title *tūzūk(āt)* has been applied to a number of works, all of which are, or purport to be, memoirs or dicta of Turco-Mongolian rulers of Central Asia and/or Mughal India. The (spurious) memoirs of Amīr Temūr or Tīmūr (Tamerlane) called *Malʿūzāt-i Tīmūrī* have an appendix called *Tūzūk(āt)-i Tīmūrī*, which has been translated as "Institutes". Bābur's memoirs have been called *Tūzūk-i Bāburī*; the Mughal emperor Djahāngīr's memoirs are often called *Tūzūk-i Djahāngīrī*, even though the author calls them the *Djahāngīr-nāma* several times in the work itself; a late 18th-century history of the Nizāms of Ḥaydarābād is called *Tuzuk-i Aṣafī*; the Urdu translation (Agra 1902) of the life of the Amīr 'Abd al-Raḥmān Khān of Afghānistān (d. 1901) is called *Tuzuk-i 'Abd al-Raḥmān*.

Bibliography: Zahīr al-Dīn Muḥammad Bābur, *The Bābar-nāma*, facs. edn. Annette S. Beveridge Leiden and London 1905, repr. London 1971; Sir Gerard Clauson, *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*, Oxford 1972; Major Wm. Davy (tr.), *Institutes, political and military, by the Great Timour*, Oxford 1783. (W.M. THACKSTON)

TWELVERS [see IṬḤNĀ 'ASHARĪYYA].

TYRE [see ŞŪR].